ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Формування особистості підлітка: сучасні реалії

Хмельницький - 2018

УДК 159.923.2 – 053.6 (08)
З 72

З 72 Формування особистості підлітка: сучасні реалії : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Хмельницький, 25 квіт. 2018 р.] / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2018. – 173 с.

Збірник містить тези виступів учасників круглого столу «Формування особистості підлітка: сучасні реалії» за основними напрямками, які є предметом дискусії науковців: сучасний підліток. Який він?; феномен підлітка в контексті дорослішання і дорослості; психологічні особливості формування особистості в підлітковому віці; формування самосвідомості у підлітковому віці; біологічні і соціальні фактори в психічному розвитку і формуванні особистості підлітка; спілкування підлітків з дорослими: сучасне осмислення; феномен дружби в підлітковому віці; формування у підлітків правової культури.

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам, практичним психологам та всім, хто цікавиться психологічною наукою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП; **Грись А. М.,** доктор психологічних наук, професор; **Авсієвич А. В.,** доктор філософії в галузі права; **Вовк В.П.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Горгота О. Б.,** кандидат філософських наук; **Гуменюк А. Ф.,** кандидат економічних наук, доцент; **Дунець Л. М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Мельничук С. Л.,** кандидат психологічних наук; **Ковтун О. С.,** кандидат соціологічних наук; **Коцюк В. Д.,** кандидат історичних наук; **Любецька М. М.,** практичний психолог; **Малиновська М. М.,** клієнт-центрований терапевт, сімейний терапевт, травмотерапевт-консультант; **Мотозюк Л. М.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Савчук Л. О.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Столяренко О.Б.,** кандидат психологічних наук, доцент; **Тафінцева С. І.,** кандидат педагогічних наук; **Трембіцький А.М.,** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Федорчук В. В.,** кандидат педагогічних наук, доцент; **Чайковська О. М.,** кандидат психологічних наук; **Шепель І. М.,** соціальний педагог; **Шопша О Л.,** кандидат психологічних наук; **Олійник В. В.,** кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білошицький С. В., доктор політичних наук, доцент.
Матвійчук Т. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 3 від 26 березня 2018 р.)

© Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2018

ЗМІСТ

Білий Л. Г.
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА…….. 7

Авсієвич А. В.
ДО ПИТАННЯ ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ.. 9

Бебешко М. Ю., Горгота О. Б.
ДРУЖБА І СПІЛКУВАННЯ ЯК УМОВИ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА…… 17

Вовк В. П., Ярова М. В.
ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ:
ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ……. 27

Горгота О. Б.
ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ
У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА……... 33

Гошта В. Ю., Стефанцева С. А.
ВПЛИВ СЕЛФІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ФЕНОМЕНА НА САМОПРЕЗЕНТАЦІЮ ПІДЛІТКІВ……... 41

Дацюк В. О.
ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО
МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ НОВОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ МОВИ... 48

Дацюк О. А.
ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ У СВІТЛІ
ХРИСТИЯНСЬКОГО ПОГЛЯДУ НА
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ…….. 52

Дунець Л. М.
ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ
У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ……... 65

УДК. 37.034:378

О. А. Дацюк,
протоієрей, кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)

ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ У СВІТЛІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ПОГЛЯДУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Нижче йтиметься про ряд понять, які безпосередньо пов'язані з вихованням і духовно-моральною сферою, таких як: «совість», «емоції», «відповідальність», «свобода», «гідність», «ціннісні орієнтації» тощо.

«Немає жодного народу, у якому би зовсім не було б морального почуття. Звернемо увагу на жителів Південних країн, порівняймо їх із жителями Півночі – зовні вони зовсім не схожі. Але совість і одного і іншого народу говорить про ті ж самі істини. І один і другий знає свої обов'язки, вони не люблять брехні, соромляться мерзотних вчинків. І негр, і європеєць, і американець радіють після доброї справи. Спаситель світу виклав для людей найдосконаліший закон віри і моралі…» [7, с. 15].

Дане твердження вторить рядкам зі Святого Письма. Так, апостол Павло, повчаючи Римських християн, говорить: «Бо коли язичники, не маючи закону, природно діють за законом, то вони, не маючи закону, самі собі є законом. Вони показують, що діло закону написане у їхніх серцях, про що свідчить їм їхня совість та думки, які то засуджують, то виправдовують одна одну». (Рим., 2,14-15) [1, с. 1228].

Отець Церкви, святитель Іоанн Златоуст пише про совість наступне: «Той, хто має чисту совість, хоч і буває одітим у лахміття, хоч і бореться з голодом, є щасливішим за тих, хто розкошує, але почуває за собою провину; той, хоч і обкладений грошима, бідніший за усіх…». «Не гідно доводити себе вчинками до того, щоб совість докоряла тобі у будь-якій справі», – пише інший подвижник – Авва Агафон. «Совість є справжній суд, – повчає нас святитель Григорій Богослов, – злочинець може втекти від суду людського, але ніколи не втече від суду власної совісті». «Нехай мене усі сварять, – пише святитель Тихон Задонський, – лише б совість мені не докоряла…» [6, с. 342-344].

Вищезгадані вислови Святого Письма та отців Церкви стосовно совісті допомагають краще збагнути необхідність з перших кроків вчити підлітка чути «Божий голос у душі», тобто – свою совість, бо недаремно стали крилатими вирази: «вчитися на совість», «працювати на совість», «виконувати доручення на совість», тощо…

За вченням християнської моралі «…у совісті інтегрована вся моральна діяльність людини. У кожен окремий момент життя – це моральний підсумок пройденого людиною життєвого шляху. Совість є особистим усвідомленням і особистим переживанням людини відносно правильності, гідності, чесності усього того, що будь-коли нею було зроблено. Реальність совісті, як постійно діючої моральної свідомості, є цілком очевидною. Це та реальність, з якою усі люди зустрічаються у собі та у спілкуванні між собою…» [4, с. 50].

Філософи, богослови, видатні педагоги, письменники минулих років та сучасної епохи не обходили увагою совісті – цього найважливішого критерію правильності морального як внутрішнього, так і зовнішнього життя людини. Описи совісті у пам'ятках всесвітньої художньої і богословської літератури, являючи собою надзвичайну моральну цінність, переконують нас у тому, що кожна людина, яка блукає в ілюзіях моральної вседозволеності в ім'я досягнення власних (зазвичай егоїстичних цілей), обов'язково наштовхується на совість, як на невидиму підводну скелю, у яку розбивається логіка примарних будов наших хибних переконань. У той самий час, у чистій совісті людина віднаходить той реальний і твердий ґрунт, стверджуючись на якому, вона стає здібною трудитися і жити, удосконалюючи себе шляхом кропіткої внутрішньої роботи.

Совість відноситься до найбільш глибоких і яскравих явищ людського етичного досвіду. Вона є тією чудовою здатністю душі, за допомогою якої в кожній окремій особі відбивається етична свідомість з її аксіомами природного етичного закону. Тому саме совість повинна з'явитися сполучною ланкою двох важливих реальностей: етичного ладу в душі і морального порядку в навколишньому світі.

Формування у підлітка християнської совісті здійснюється в динамічному процесі, в якому удосконалюється здатність людини бачити сенс і цінність або, навпаки, нікчемність і низькість власних вчинків в світлі християнського вчення про мораль. У людини в підлітковому віці совість часто перебуває нерозвиненою, тому надто

важливим є її виховання як у сім'ї, так і в школі та суспільстві. Без правильного виховання совість може залишитися нерозвиненою на все життя, вона буде глухою і черствою.

«Грані етичної свідомості, що формується, яким є совість, – пише архімандрит Платон (Ігумнов), – прикметні в характері розвитку особи вже в ранньому віці і виявляються через активний людський вплив, події життя і дію Божої благодаті. Під впливом всіх цих чинників і, особливо під впливом Божественної благодаті відбувається формування доброї, чистої і непорочної совісті… Вихованню совісті підростаючого покоління слід надавати багато уваги, адже здатність бути не лише чуйним, але і вірним вироку совісті і уміння реалізувати її вказівки в конкретній ситуації має первинний досвід в ранньому дитинстві, який потім поширюється на отроцтво та юність…» [5, с. 50].

Вище означений факт дуже важливо втілювати у виховну практику, адже від того, чи чистою буде совість підлітка залежить успіх у різних видах діяльності, тому що чиста совість дає людині здібність вірного етично-морального вибору у будь-якій, навіть найскладнішій, життєвій ситуації, більше того авторитет і сила совісті стають реальною гарантією того, що життя дитини, а згодом і дорослої людини буде сполучене з Богом і здійснюватися згідно із законом Христовим.

Далі звернемося до такої важливої сфери життя людини як емоції. «Емоції – це стани, пов'язані з оцінкою значущості для індивіда чинників, що діють на нього, і виражаються, перш за все, у формі безпосередніх переживань задоволення або незадоволення його актуальних потреб. Психічне віддзеркалення у формі безпосереднього упередженого переживання сенсу життєвих явищ і ситуацій, обумовленим відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта… Якщо з позиції мотиву діяльність успішна, виникають позитивні емоції; якщо ні – негативні. Емоції виникають лише у зв'язку з такими подіями або результатами дій, які пов'язані з мотивами… Вищий продукт розвитку емоцій людини – стійкі відчуття до предметів, що відповідають її вищим потребам. Сильне, абсолютно домінуюче, відчуття називається пристрастю. Події, що сигналізують про можливі зміни в житті людини, поряд із специфічними емоціями, можуть викликати зміни спільного емоційного фону – настрої. Емоційне життя дорослої людини та підлітка наповнене багатообразним вмістом; емоції виражають оцінне

відношення: 1) lo певних умов, які сприяють, або перешкоджають діяльності, наприклад – страх, гнів; 2) до конкретних досягнень – радість, смуток; 3) до ситуацій, що склалися або є можливими; тощо. Характер і динаміка ситуативних емоцій визначаються як об′єктивними подіями, так і відчуттями, з яких вони розвиваються. Так, з любові може розвинутися гордість людиною, яку ми любимо, засмучення через її невдачі, ревнощі та ін. Емоційний досвід змінюється і збагачується у ході розвитку особи в результаті співпереживань (емпатія), що виникають у спілкуванні з іншими людьми, при сприйнятті витворів мистецтва, під впливом засобів масової інформації. Емоції виступають в ролі регулювальників спілкування, впливаючи на вибір партнерів спілкування і визначаючи його способи і засоби. Один із засобів спілкування – рухи виразні, такі, що мають сигнальний і соціальний характер. При багатьох спільних рисах, вони істотно розрізняються в різних епохах та в різних культурах…» [9].

На думку сучасних християнських мислителів, «…людина сприймається як особа лише тоді, коли її внутрішній світ повний емоцій і відчуттів, переживань і бажань. Без них людина була б подібна до думаючої машини, яка, володіючи пам’яттю і логічним розумом, не здатна ні відчувати, ні бажати, ні здійснювати яку-небудь творчу діяльність» [4, с. 34].

Маючи на меті дослідити вплив духовного фактора, моральних законів, виразниками яких стали цінності християнства, на виховання підлітка, ми не випадково досліджуємо, зокрема, емоційну сферу, адже, якби емоції цілком відносилися до сфери біологічного життя людини, на них не поширювалися б вимоги духовного закону. Так, наприклад, бути ситим або голодним не є етичним або аморальним, бо ці фізіологічні потреби відносяться не до особи, а до її матеріальної природи. Але прояв або відсутність співчуття до голодної людини підлягає вже етичній оцінці, оскільки це відчуття відноситься до характеру особи, тож цей фактор підлягає як етичній оцінці, так і контролю зі сторони свідомості і представляє цікавість для нас у рамках нашого дослідження.

Універсальне значення емоцій є очевидним. Які б умови не визначали підлітка, дійсними вони стають лише тоді, коли проникають у сферу переживань. Завдяки емоційним переживанням, сприйняття життя набуває цінності і повноти. Події і враження

навколишнього життя знаходять віддзеркалення в різних емоційних станах молодої людини.

«Взагалі, емоції виникають в будь-яких обставинах, але виявляються якнайповніше і глибоко в ті моменти, які для особи є важливими. Людина завжди емоційно реагує на те, що складає предмет її інтересів, в чому вона проявляє підвищену наполегливість і до чого вона активно прагне… Діапазон емоцій може коливатися від сильних переживань, які відповідають дуже високому рівню потреб, і нерідко виявляються недосяжними, до самих елементарних відчуттів, пов'язаних з повсякденними потребами… Високий рівень емоційних переживань може бути пов'язаний з домаганнями особи на високу самооцінку. Дуже висока і часто неадекватна самооцінка (що є притаманним підліткам), наприклад, типу: «як мене недостатньо цінять», часто супроводжується відчуттям незадоволення собою. У такому випадку формується ілюзорне уявлення про свою значущість (або нікчемність), внаслідок чого емоційне відношення до людей страждає втратою адаптивності…», – пише архімандрит Платон (Ігумнов) [5, с. 36].

Важливо брати до уваги і той факт, що емоції виконують і більш специфічні функції. Однією з них є функція регуляції діяльності людини. Будь-яка цілеспрямована діяльність людини є процесом задоволення її потреб. Завдяки дії емоцій, та або інша потреба завжди емоційно забарвлена і сприймається як цінність, на досягнення якої спрямована конкретна діяльність.

Слід зазначити, що і спонукання підлітка до вивчення того, чи іншого предмету відбувається також, за великим рахунком, під впливом емоцій. Нарешті, важлива функція емоцій в етичному житті полягає у тому, що за допомогою емоцій людина з перших років свого життя здатна сприймати і розрізняти явища добра і зла, відчувати внутрішній настрій іншої людини, давати інтуїтивну оцінку подіям, що відбуваються, а також окремим особам і їх вчинкам та діям.

Говорячи про емоційну сферу, слід зазначити, що є і небажані емоції, які неможливо контролювати і під впливом яких підліток реагує неадекватно на дійсність і може творити багато помилок. У всіх випадках виникнення небажаних емоцій позначається недостатність релігійно-морального виховання. Як невід'ємний елемент в структурі особи, емоції та почуття покликані виконувати важливу місію в духовному формуванні. Бог сприяє виконанню цього завдання Своєю благодаттю. Оскільки у Христі була виправдана вся

людина, зі всіма її здібностями розуму, емоціями, почуттями і волею, кожній людині в житті Церкви дається достатня сила для контролю над емоціями, почуттями і для їх очищення.

Тож важливо мати вище викладену інформацію, щоб обрати стратегію виховання підлітків, відповідно до тих емоцій, які має кожна дитина, переживаючи зіткнення з реальністю, вивчаючи предмет, оволодіваючи практичними навичками, тощо, адже саме завдяки емоціям молода людина дізнається про життєву значущість того, що відбувається.

Продовжуючи дослідження, перейдемо до визначення ще однієї важливої психологічної, педагогічної і етичної категорії – відповідальності.

«Відповідальність – це контроль над діяльністю суб'єкта, який реалізується у різних формах з позиції виконання ним прийнятих норм і правил. Є зовнішні форми контролю (наприклад: звітність, кара, тощо) і внутрішні форми (відчуття відповідальності, боргу…». [4, с. 466].

У контексті нашого дослідження, нас цікавить, насамперед, виховання внутрішніх форм самоконтролю у підлітків, які приноситимуть користь, сприяючи у навчанні та вихованні і привчаючи їх до відповідальності.

«Відповідальність, виступає показником розвитку особистості, критерієм її зрілості. В свою чергу, зрілість виражається в потребі «самореалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства», – так визначена відповідальність одним з вітчизняних педагогів [8] у її безпосередньому зв'язку з рівнем зрілості людини.

«Відповідальність – це внутрішня звітність людини за все те, що відбувається в області її потягів, виборів і конкретних вчинків», – так визначає поняття відповідальності архімандрит Платон (Ігумнов), спонукуючи нас досліджувати саме феномен внутрішньої форми самоконтролю – і продовжує: «…відповідальність є однією з важливих форм морально-етичної свідомості. В процесі розвитку і формування особи етична відповідальність є ні чим іншим, як діалогічним відношенням особи до самої себе, до шляхів і способів реалізації своєї свободи. Чим більшими довірою і авторитетом володіє людина, тим вище і ступінь відповідальності, яка покладається на неї… Основний сенс відповідальності полягає у звіті самому собі за реалізацію власних можливостей і свободи.». [5, с. 65-66].

Очевидним є те, що усвідомлення як підлітком, так і дорослими відповідальності за свою справу, захищає особу від здійснення ганебних, і негідних вчинків та підпорядковує її вимогам честі, боргу і совісті. Звідси витікає, що усвідомлення відповідальності найістотнішим чином пов'язане з поняттями гідності і свободи. Чим глибше вкорінені в особі ці етичні категорії, тим сильніше вони впливають на ступінь її відповідальності.

Як категорія етичної свідомості, відповідальність є вельми специфічний і складний аспект етичної феноменології особи. У зміст поняття етичної відповідальності, за вченням християнської моралі, входять наступні компоненти:

1. Усвідомлення людиною свого «я» у свободі етичного вибору.
2. Оцінка етичного вибору з точки зору понять гідності і свободи.
3. Визначення ступеня цінності вчинку.
4. Переживання етичних наслідків свого вчинку у вигляді схвалення або осуду їх з боку совісті [5, с. 66].

Таким чином, глибина етичної відповідальності у кожному конкретному випадку, як показує досвід, залежить від значущості переживань особою ситуації і свого місця у ній. В цілому ж, усвідомлення етичної відповідальності, як і всіх інших форм етичної свідомості, зростає і формується лише в процесі розвитку і становлення особистості. Тому виховання у підлітків відповідальності, як принципу відношення до життя, може відбуватися у комплексному застосуванні виховних елементів, які сприяють становленню людини, як особистості, враховуючи як надбання соціальної психології, так і спадок християнської духовності.

Згідно з вченням християнської моралі, Бог закликає людину до відповідального відношення до життя. Все, що здійснюється людиною в області її етичного вибору між добром і злом, між тим чи іншим вчинком, або є її реакцією на зовнішні подразники, а також її поведінка у сфері спілкування з іншими людьми, – все це передбачає етичну відповідальність.

Заклик Адама до відповіді перед Творцем є біблейським прообразом загальної людської відповідальності за всіляке особисте зло, яке свідомо допускається у житті. У чисельних євангельських притчах Христа Спасителя також міститься заклик до особистої

етичної відповідальності кожної людини за свої вчинки, і лише разом із втратою релігійної віри сучасна людина втратила і усвідомлення власної етичної відповідальності.

З досвіду життя нам добре відомо як безвідповідально відносяться підлітки до своїх обов'язків, наслідуючи дурний приклад старших товаришів або й батьків. Не лише байдужість до свого морального стану, але й легковажність і безпечність, у поєднанні з несвідомим потягом до гріха, визначають стиль внутрішнього життя підлітка, який виховується на культі споживацтва і виростає нічого не бажаючи робити як для себе, так і для суспільства. Як правило, так поступають люди, які у підлітковому віці не були навчені керуватися у своїх вчинках поняттями честі і боргу; вони не вважають себе ні в чому і ні перед ким не зобов'язаними і не чують голосу власної совісті. Далі відсутність особистої відповідальності відкриває простір для різного роду недозволенних і аморальних вчинків. Такі підлітки не здатні глибоко замислюватися над сенсом свого існування, як не здатні і відчути справжню ганебність своїх діянь, мету яких вони оцінюють лише з точки зору власних бажань та інтересів. Правило «ніколи не жалкувати про свої вчинки» є головним принципом їх безвідповідального відношення до життя.

На відміну від етично безвідповідальної натури, людина з високою свідомістю етичної відповідальності завжди готова чесно і щиро визнавати свою провину, щиро засуджувати свою лінь, жалкувати, наприклад, про недбало приготовлене домашнє завдання (якщо мова йде про підлітків), або про слабку підготовку у уроку, вона кається в своїх помилках, отже і здібна робити кроки, щоб виправити допущені прорахунки, ставлячи на перше місце не свій особистий авторитет, а вимоги честі, боргу і відповідальності.

Усвідомлення відповідальності супроводжує людину на всіх етапах морального самовизначення: у момент вибору, у момент здійснення задуманого діяння і у момент осмислення результатів вчинку. «З цієї точки зору, усвідомлення відповідальності, – пише архімандрит Платон (Ігумнов), – є важливим чинником, який протистоїть процесам розпаду, як на рівні структури окремої людської особи, так і на рівні суспільної структури і взагалі вселенського буття» [5, с. 70].

Таким чином, християнський заклик до боротьби зі злом у власній душі сприяє вихованню відповідальності як у собі, так і навколо себе.

Далі торкнемося теми людської свободи, яка складає один з найбільш глибоких і яскравих моментів в етичному вченні християнства.

Які б прояви людської особистості не підлягали розгляду і вивченню, їх етична оцінка можлива лише тоді, коли передбачається свобода самовизначення людини. Інтерпретація проблеми свободи має важливий світоглядний сенс і охоплює собою глобальний аспект людського існування. У таємниці свободи полягає пояснення етичного смислу людського буття, розгадка падіння первозданної людини і доля людини у світі. Тема свободи вплітається червоною ниткою в контекст всього християнського світогляду, педагогіки, а також у вчення Церкви про спасіння людини.

Енциклопедичний словник визначає свободу як «…здатність людини діяти відповідно до своїх цілей і здійснювати вибір. Люди не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності, проте вони володіють конкретною і відносною свободою, коли зберігають можливість у виборі санкціонованих нормами і цінностями даного суспільства цілей або засобів їх досягнення…» [9].

«Бог дає людині свободу у власність, як джерело, володіючи яким вона здатна творчо себе розкрити і проявити… Хоча все в світі підпорядковано закону необхідності, людина, завдяки свободі, не підпорядкована йому остаточно… Користуючись даром свободи, людина наділяє смислом процес свого становлення, віддаючи перевагу тому або іншому закону існування… людина свідомо і вільно визначає свій вибір і таким чином стверджується в процесі свого становлення як високоморальна особа… Свобода є найглибшою етичною основою особи, її винятковим привілеєм і невід'ємним даром…», – говорить Православне Моральне богослов'я [5, с. 77].

Засновуючись на цьому концептуальному визначенні свободи у розрізі розуміння цього поняття в рамках християнського світогляду, ми констатуємо факт, що задача морального становлення людини передбачає її повну свободу. Як всілякий дар, отриманий людиною від Бога, свобода відкрита для вдосконалення.

Порівняно з абсолютною свободою Бога, людська свобода є неповною і недосконалою. Бог вручив людині дар свободи як заставу, використовуючи яку людина могла б довести свою свободу до такої етичної повноти і досконалості, в якій найбільшою мірою знаходила б віддзеркалення абсолютна свобода Бога.

Перед людиною стоїть завдання творчого самовизначення в двох світах: матеріальному і духовному, в цінностях двох порядків: реальному і ідеальному.

Реальний світ – це світ, що сприймається органами почуттів, тобто очевидний. Ідеальний світ – це світ, що сприймається інтуїтивно, як світ очікуваний, тобто грядущий. Сенс свободи полягає в можливості етичної орієнтації по відношенню до реального і ідеального світів, в тому, що етична орієнтація людини в кожну окрему мить тимчасового життя визначає її долю у вічності.

Якщо етична орієнтація має постійну тенденцію до того, щоб давати перевагу перед реальним ідеальному, наприклад: духовним цінностям перед практичними інтересами, то цю тенденцію ми можемо розглядати як прагнення особи до досконалої свободи. Там, де цієї тенденції немає, де надається перевага реальному перед ідеальним, там особиста свобода ще не досягла досконалості, там можуть мати місце застій духовного життя і моральне падіння.

«Моральна ж, досконала свобода – це здатність особи здійснювати за допомогою розуму панування над почуттями і бажаннями…» [5, с. 82].

Усе це сприяє розвитку у підлітків справжньої свободи, яка згодом спрямовує у вірне русло все життя.

Вчення про гідність людини і її творчу діяльність складає один з найважливіших розділів християнської етики.

Поняття «гідність» виражає відношення людини до життя, його сенсу і цінностей; воно є надзвичайно глибоким і ємким поняттям, що має цілком конкретний етичний вимір і зміст.

Нижче дається класичне визначення гідності підручниками з психології, а також духовне розуміння цієї моральної, етичної та педагогічної категорії.

«Категорією «гідність» в етиці прийнято позначати об’єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну, адекватну з людською сутністю, тобто ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що значима для оточення, для суспільства. У даному випадку ми маємо справу з позитивним

оціночно-емоційним ставленням до себе у формі свідомості і почуття власної гідності…» [9].

У поглядах на гідність людини з точки зору християнства, насамперед, слід виходити з вчення Церкви про творіння людини Богом, Боговтіленні і преображенні людської природи у Христі, відповідно і в системі цих важливих догматичних координат будувати досвід православної аксіології («аксіологія» від грецького «аксіос» – гідний, достойний [3, с. 143]).

«В онтологічному сенсі, – пише архімандрит Платон, – з поняттям гідності пов'язується, по-перше, вчення про унікальність кожної особистості як образу Божого, як носія етичної і релігійної свідомості. По-друге, гідність людини слід розуміти як невичерпність, багатство і красу внутрішнього світу людської особистості, що помітне навіть в її зовнішності і в її творчій діяльності. В етичному смислі гідність є не що інше, як дотримання етичного закону і вказівок совісті. В релігійно-духовному сенсі гідність означає ступінь преображенності людини надприродною Божественною благодаттю… У собі самій людина не має причини буття, вона існує завдяки своїй причетності до Бога і лише в Нім знаходить джерело життя…» [5, с. 123].

Таким чином, з точки зору християнства, в унікальності, неповторності і оригінальності людської особистості слід бачити один з найбільш істотних і глибоких моментів її буття і один з найбільш яскравих проявів її богоподібної гідності. Якщо в самому узагальненому смислі життя є структура, що протистоїть тенденції до хаосу, розпаду і знищення, яка, навпаки, прагне до самоорганізації, то з цього виходить, що християнське відношення до життя та виховання означає протистояння етичному розпаду і загибелі особистості. Усвідомлення ж джерела життя і основи усього буття як Божого дару, запобігає виникненню гордині та марнославства як наслідків егоїзму людини.

Отже, розуміння поняття гідності допомагає нам розрізняти гідність і гордість, відносячись з повагою до проявів унікальності кожної особистості як образу Божого, боячись принизити її.

Основоположним і важливим аспектом вільного і творчого відношення до життя є орієнтація особи в області етичних смислів та цінностей.

Перш за все, необхідно з'ясувати, які чинники визначають здатність підлітка здійснювати орієнтацію у навколишньому світі.

Спершу розглянемо погляд на означену категорію світської науки, а потім християнську точку зору.

«Орієнтація ціннісна є поняттям психології соціальної, яке використовується у двох значеннях:

1) моральні, естетичні, політичні та інші основи оцінок суб'єктом дійсності та орієнтація у ній;

2) спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значимістю.

Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні досвіду соціального і викриваються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості… Система їх становить змістовну сторону спрямування особистості і виражає внутрішню основу її відношення до дійсності…» [4, с. 462].

«За результатами досліджень Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, до ієрархії цінностей підлітків з високим рівнем самоактуалізації входять: свобода, незалежність; активне діяльне життя; чиста совість, чесне життя; матеріально забезпечене життя; здоров'я; повага оточуючих; розширення своєї освіти, кругозору; цікава робота, тощо…» [2].

Відповідно до розробленої К. Юнгом системою, своє відношення до себе і до світу особистість визначає в таких початкових і фундаментальних категоріях, як категорії «мати» і «бути». Обидві категорії сприймаються особою як життєве завдання. «Мати» і «бути» – це два види самовизначення у спільній онтології особового існування. Ці дві категорії складають основний стрижень людського існування. Які б приклади не представляла історія, йдеться про реалізацію цих двох принципів – «мати» і «бути». Категорії «мати» і «бути» співвідносяться між собою, як царство потреби і необхідності з царством гідності і свободи. Переважне прагнення людини до того, щоб «мати», або до того, щоб «бути», може носити апріорний, природжений характер, або може з'явитися результатом свідомої орієнтації особи і визначатися або прихильністю до зовнішнього світу, або прагненням до реалізації внутрішнього сенсу існування. Так, згідно Юнгу, доля однієї людини обумовлена переважно зовнішніми об'єктами її інтересів, доля іншої – внутрішнім життям. Усім відомі замкнуті, самозаглиблені натури, які складають яскраву протилежність натурам відкритим і привітним. Відповідно до вищезазначених відмінностей в орієнтаціях, можна передбачати, що категорії «мати» і «бути» здатні по-різному реалізовувати себе в екстравертній і інтравертній натурах.

В екстравертному характері, з його відносно високим рівнем вимог, переважаючого значення набуває категорія «мати», в інтравертному – «бути». Відповідно інтересам його вчинки обумовлені впливом осіб і речей. Пристосування до обставин – відмінна риса екстравертивної особи. Переважна увага приділяється нею об'єктам зовнішнього світу і володінню ними [9].

Не слід думати, що екстравертивна установка унеможливлює самозаглиблення особи. Поза сумнівом, кожна особа здатна мислити категоріями самооцінки. Подолання тенденції до володіння означає перехід особи від екстравертивної орієнтації до інтровертивної. У такому випадку вона набуває здібності до самозаглиблення, молитви, справ милосердя, не допускає поверхневого і зверхнього відношення до етичних норм і цінностей, тощо.

Коротко розглянувши ключові поняття духовно-моральної сфери, які водночас є важливими духовними і психологічними категоріями, такі як «совість», «емоції», «відповідальність», «свобода», «гідність», «ціннісні орієнтації», можна підвести певний підсумок, щодо важливості сприяння подальшому формуванню у підлітків як чітко визначеної світоглядної вертикалі, так і високих моральних якостей, завдяки яким підліток зможе чесно вчитися і сумлінно, творчо та з задоволенням трудитися, не відбуваючи повинність, але приносячи користь як собі, так і суспільству.

Таким чином, метою нашої статті є не подання принципово нової інформації, а задача інша – дати можливість переосмислити інформацію і переоцінити знання у світлі духовного досвіду – принципово нової світоглядної вертикалі, адже відношення до певних категорій християнської і світської науки не завжди є однаковими, у чому ми мали можливість переконатися, знайомлячись з вищезазначеним матеріалом.

Отже, володіючи знаннями в області християнської духовності, аскетики та богослов'я, ми зможемо на власній практиці застосувати багатий духовний досвід християнства, що зробить важку працю з виховання підлітків більш ефективною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Библия. – М., 1989. – 1372 с.

2. Бондар Н. Є. Формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці [Електронний ресурс] / Н. Є. Бондар. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-10872-4.html. – Назва з титул. екрану.

3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – СПб., 1899. – 1370 с.

4. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика / С. Ю. Головин. – Минск-Москва : Изд. «Харвест АСТ», 2001. – 976 с.

5. Игумнов Платон. Нравственное богословие. – М. : Изд. МДА, 2006. – 170 с.

6. Квітник духовний: збірка духовних повчань. – М., 1998. – 409 с.

7. Маслов Н. В. Толковый педагогический словарь / Н. В. Маслов. – М.: Изд. «Самшит», 2006. – 824 с.

8. Потапчук Л. В. Відповідальність старшокласника за саморозвиток та самореалізацію своєї особистості [Електронний ресурс] / Л. В. Потапчук. – Режим доступу: http://referaty.com.ua /ukr/details/1786. – Назва з титул. екрану.

9. Психологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-8620.html; http://www.bankreferatov.ru/db/M/340AACB511B847A8C3256F 700075B100; http://www.psdict.ru/ 33.php, http://www.psdict.ru/ 42.php; http://mirslovarei.com/content_bes/ Svoboda-55531.html. – Назва з титул. екрану.

Л. М. Дунець,
кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У діяльності педагога значною перевагою є вміння знайти вихід із конфліктної ситуації, який би не вів до приниження жодної сторони, а, навпаки, спрямовував би конфліктуючі сторони на адекватну самооцінку своїх дій і вчинків. Шляхи профілактики конфліктів серед підлітків, побудовані на врахуванні індивідуальних особливостей кожної конфліктуючої сторони слід вибудовувати в контексті гуманістичного підходу.

Під конфліктом у загальній психології розуміється будь-яке зіткнення протилежно спрямованих, несумісних потреб, мотивів,